

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Vojtěch Nitra

Rapackého plán

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Vojtěch Nitra**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: 2013

Hodnocení:

Bibliografický záznam

NITRA, Vojtěch. *Rapackého plán*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2013. 62 s. Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Anotace

Bakalářská práce „Rapackého plán“ pojednává o návrhu polské diplomacie na vytvoření zóny bezjaderných zbraní ve střední Evropě. Rapackého plán byl prezentován 2. října 1957 a oficiálně předložen 14. února 1958.

Po stručném historickém úvodu, seznámení s osobou ministra zahraničí Polské lidové republiky Adama Rapackého následuje popis Rapackého plánu. V jednotlivých kapitolách se text zabývá jeho přímými předchůdci, přípravami a představením Rapackého plánu, motivacemi vedoucími ke vzniku plánu, reakcemi na něj, včetně jeho odmítnutí. Závěrečná kapitola se krátce věnuje následným modifikacím, dalšími polskými návrhy na odzbrojení a zónami bez jaderných zbraní.

Annotation

Bachelor thesis "The Rapacki Plan" deals with the suggestion of the Polish diplomacy to create a Nuclear-weapon-free zone in Central Europe. Rapacki Plan was presented on 2 October 1957 and officially submitted on 14 February 1958.

After a brief historical prologue and the introduction to foreign minister of the People's Republic of Poland Adam Rapacki follows the description of the Rapacki Plan. In the individual chapters text deals with its immediate predecessors, preparation and presentation of the Rapacki Plan, motivations leading to the formation of the plan and finally reaction to it, including its rejection. The final chapter deals briefly with subsequent

modifications, other Polish proposals on disarmament and nuclear weapons-free zones.

Klíčová slova

zóny bez jaderných zbraní, odzbrojení, studená válka, střední Evropa, mezinárodní politika Polska

Keywords

Nuclear-Weapon-Free Zones, disarmament, the Cold War, Central Europe, international politics of Poland

Rozsah práce: 73 567 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne

Vojtěch Nitra

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno: Vojtěch Nitra
E-mail: vojtechnitra@gmail.com
Semestr: letní
Akademický rok: 2012/2013
Název práce: Rapackého plán
Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok): letní semestr 2012/2013
Vedoucí bakalářského semináře: PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D.
Vedoucí práce (není povinné): Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.
Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek): Rapackého plán hrál důležitou úlohu v (proti)jaderné politice i v mezinárodních vztazích obecně, přirozeně především ve střední Evropě. Samotný Plán byl sice zamítnut, na jeho myšlenky a principy však, byť možná nevědomky, navazují pozdější iniciativy a smluvní ujednání. Na příkladu Rapackého plánu lze pojednávat o několika problematikách, včetně vnitrostátní i mezinárodní dobové situace, vztahů uvnitř východního bloku ad.
Předpokládaný cíl (5 řádek): K cílům práce patří seznámení se s Rapackého plánem v dobovém i místním kontextu; stručné popsání průběhu příprav, vyhlášení i následného zamítnutí návrhu, včetně definování hlavních důvodů ztroskotání Plánu. Dále též strukturované zamyšlení se nad Plánem ve vztahu k relevantním tématům i dalšímu vývoji, především umístění Rapackého plánu do vývoje zahraniční politiky Polské lidové republiky (PLR).
Základní charakteristika tématu (10 řádek): Rapackého plán byl návrhem ministra zahraničí Polské lidové republiky Adama Rapackého na vytvoření tzv. bezjaderného pásma ve střední Evropě. Návrh byl předložen 2. 10. 1957 na zasedání Valného shromáždění OSN. Následně byl odmítnut a především pro dobový kontext, i přes následné modifikace, naprosto ztroskotat. Jeho krátkodobé a přímé výsledky tak vlastně nebyly žádné. Dlouhodobý a nepřímý vliv je však nezanedbatelný. Tato iniciativa je často vykládána jako projev samostatné nebo alespoň autonomní zahraniční politiky lidově demokratického Polska v období Studené války. Rapackého plán je tedy interpretován jako příklad částečného popření závislosti politicko-zahraněční politiky stredo-evropského státu se socialistickým zřízením na SSSR. Vystihnutí této (ne)závislosti na příkladu Rapackého plánu a Polska ve vypjatém období po "polském říjnu" 1956 je také výzvou pro tuto práci.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

Úvod

Podmínky a limity zahraniční politiky PLR

Situace PLR 1956/1957

Jaderné zbraně a střední Evropa

Přípravy, vyhlášení a ztroskotání Plánu

Rapackého plánu jako iniciativa PLR

Důvody selhání Plánu

Gomulkův plán a Jaruzelského plán

Bezjaderné zóny

Předehra k Détente?

Proměna zahraničních vztahů a obrazu PLR

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Albrecht, Andrzej. Plan Rapackiego : Dokumenty i opinie. Warszawa: Zachodnia Agencja Prasowa, 1964.

Fijałkowska, Barbara, and Tadeusz Godlewski. Polskie dylematy polityczne 1939-1995: wybrane problemy. Olsztyn: Wyższa szkoła pedagogiczna, 1996.

Gaddis, John Lewis. Studená válka. V Praze: Slovart, 2006.

Kolarska-Bobińska, Lena. Obraz Polski i Polaków w Europie. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2003.

Litera, Bohuslav. Studená válka: mezinárodní vztahy 1945-1963. Praha: H&H, 1993.

Ozinga, James R. The Rapacki Plan: the 1957 Proposal to Denuclearize Central Europe, and an Analysis of Its Rejection. Jefferson: McFarland & Co, 1989.

Plan Rapackiego a bezpieczeństwo europejskie. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 1991.

Polityka zagraniczna PRL - polityka pokoju: Dyskusja. Rezolucje / Exposé min. spr. zagr. PRL Adama Rapackiego. Warszawa: Książka i Wiedza, 1960

Skrzypek, Andrzej. Mechanizmy autonomii: stosunki polsko-radzieckie 1956-1965. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, 2005.

Stosunki dyplomatyczne Polski: informator. Warszawa: Askon, 2007.

Podpis studenta a datum

4.6.2012

Witka

Schváleno

Datum

Podpis

Vedoucí bakalářského semináře

5.6.2012

Jana

Garant oboru

6.6.2012

Hyrová

Obsah

OBSAH.....	8
ÚVOD.....	10
1. HISTORICKÝ ÚVOD.....	15
1. 1 EVROPSKÉ ZMĚNY 1955/6.....	15
1. 2 ŘÍJEN 1956 A PROMĚNA MEZINÁRODNÍ. POLITIKY POLSKA....	16
2. ADAM RAPACKI.....	18
3. PŘÍMÍ PŘEDCHŮDCI RAPACKÉHO PLÁNU	20
3. 1 WINIEWICZOVA INICIATIVA.....	20
3. 2 GROTEWOHLŮV NÁVRH.....	21
4. PŘÍPRAVY (PŘED 2. ŘÍJNEM 1957)	23
4. 1 PRACOVNÍ SKUPINA.....	23
4. 2 JEDNÁNÍ NASZKOWSKÉHO V MOSKVĚ	23
4.3 DALŠÍ PŘEDJEDNÁNÍ V RÁMCI VARŠAVSKÉ SMLOUVY	24
4. 4 FINALIZACE PŘÍPRAV.....	25
5. RAPACKÉHO PLÁN.....	28
5. 1 PROJEV Z 2. ŘÍJNA 1957.....	28
5. 2 MEMORANDUM Z 14. ÚNORA 1958	31
6. MOTIVACE POLSKÉ LIDOVÉ REPUBLIKY	35
7. ADRESÁTI, REAKCE, ODMÍTNUTÍ.....	38
7. 1 ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA	38
7. 1. 1 Přihlášení k Rapackého plánu	39

7. 1. 2. <i>Od aktivního spolupředkladatele k pasivitě</i>	40
7. 2 NĚMECKÁ DEMOKRATICKÁ REPUBLIKA.....	42
7. 2. 1 <i>První přijetí</i>	43
7. 2. 2 <i>Aktivní podpora</i>	44
7. 2. 3 <i>Rozpor</i>	45
7. 3 SPOLKOVÁ REPUBLIKA NĚMECKO	46
7. 4 REAKCE STÁTŮ MIMO ZÓNU	47
7. 4. 1 <i>Svaz sovětských socialistických republik</i>	48
7. 4. 2 <i>Západní státy</i>	48
7. 5 DŮVODY ODMÍTNUTÍ.....	50
8. RAPACKÉHO PLÁN JAKO INSPIRACE.....	53
8. 1 MODIFIKACE A OPAKOVANÉ NÁVRHY	53
8. 2 DALŠÍ POLSKÉ NÁVRHY	54
8. 3 BEZJADERNÉ ZÓNY.....	55
ZÁVĚR.....	57
POUŽITÁ LITERATURA.....	59

Úvod

Téma bakalářské práce jsem si vybral na základě vlastního dlouhodobého zájmu o Polsko, zejména o jeho moderní dějiny a mezinárodní politiku. Za nejzajímavější moment v polských dějinách minulého století pokládám situaci po tzv. Polském říjnu 1956. Nové polské vedení vzešlé z tohoto politického otřesu mělo zájem nejen o vnitřní změny, ale i o proměnu mezinárodních vztahů a vlastního obrazu navenek. Nejvýraznějším projevem těchto snah je Rapackého plán.

Tento návrh polské diplomacie byl poprvé prezentován ministrem zahraničí Adamem Rapackým na Valném shromáždění OSN 2. října 1957. Na základě tohoto návrhu měla ve střední Evropě vzniknout zóna, kde by byl zaveden zákaz produkce, skladování a použití jaderných zbraní. Zóna měla zahrnovat území Československa, Německé demokratické republiky, Polska a Spolkové republiky Německo.

Vznik Rapackého plánu je navázán na výjimečné okolnosti na mezinárodní scéně i v samotném Polsku, poznamenané změnami roku 1956. Na mezinárodní scéně souběžně vznikla, v porovnání s předchozím obdobím, nová situace. Po smrti J. V. Stalina nastalo uvolnění ve vztazích obou supervelmocí studené války, tedy Spojených států amerických a Sovětského svazu, resp. ve vztahu NATO-Varšavská smlouva. Toto uvolnění umožnilo mimo jiné uspořádání Ženevského summitu 18. července 1955 a následné jednání o odzbrojení. Jednotlivých návrhů na odzbrojení byla celá řada. Zvláště sovětská diplomacie se svou doktrínou mírového soužití byla v produkci návrhů produktivní. Některé návrhy získaly ve své době i později větší ohlas, jiným nebyla věnována

větší ani krátkodobá pozornost, ani dlouhodobý zájem. Možná proto mnohé z nich neprošly filtrem historické paměti a bývají často zapomenuty.

Předkládaná práce je intrinsitní případovou studií na téma Rapackého plánu pohybující se ve svém historickém kontextu.

Cílem a záměrem je v první řadě lepší porozumění tématu práce a jeho souvislostí. Práce se také pokusí odpovědět na předložené výzkumné otázky. Byl Rapackého plán fakticky sovětským návrhem a Polsko se stalo jen nominálním předkladatelem nebo je Rapackého plán autenticky polského původu? Jaká byla dobová reakce na Rapackého plán a proč byl odmítnut? Kam patří v řadě návrhů na odzbrojení z padesátých let Rapackého plán? Byl jen dalším návrhem v řadě nebo byl originálním návrhem, a proto by neměl být zapomínán a opomíjen? Existuje jeho přesah do přítomnosti?

Metoda vypracování textu se skládala z několika stádií. Na počátku stál přirozeně proces výběru tématu. Východiskem byl zájem pracovat na tématu se vztahem k Polsku a jeho historii na jedné straně a mezinárodní politice na druhé straně. Předmět práce tak byl nalezen snadno – Rapackého plán, jako jeden z nejzajímavějších výstupů polské zahraniční politiky, mě ostatně zaujal již během dřívějšího studia. Poté jsem přistoupil k fázi rešeršní se získáváním materiálů. Soubor takto získaných zdrojů však nebyl kompletní, další přibývaly s pomocí vedoucího práce i s tím, jak jsem se sám s tematikou a kontexty práce seznamoval. V závěru byl již komplex materiálů pro práci natolik rozsáhlý, že jsem pro vypracování vlastního textu některé zdroje nepoužil.

Nastoupily dvě časově splývající fáze. Stádia aktivní četby materiálů a zpracovávání zdrojů i vlastních zápisků pro potřeby vytvoření samotného textu předkládané práce. Ten vznikl v konečné fázi, doplněné o kontrolu textu trojího druhu: vlastní, oficiální ze strany vedoucího práce i ze strany neoficiálních konzultantů.

S postupem studia tématu a vypracování textu došlo k odchýlení od Projektu práce. Došlo k výraznému posunu pozornosti od popisu kontextu či následnému dění směrem *ad rem*, tedy vlastnímu jádru studia – Rapackého plánu. Dále jsem například narazil na problematiku bilaterálních vztahů uvnitř sovětského bloku, kde Rapackého plán hraje zajímavou roli. Tomuto kontextu je tedy věnována větší pozornost, byť s ním Projekt práce počítal spíše okrajově.

Při výzkumu a psaní práce jsem pracoval v první řadě se zdroji přímo se Rapackého plánem zabývající. Takových pramenů existuje jen minimální počet, proto čerpám také ze zdrojů obecnějšího charakteru z oboru mezinárodních vztahů, moderní historie nebo bezpečnostní politiky. Bohužel jsem již během rešerše zjistil, že mnoho takových prací Rapackého plán ani nezmiňují a pro využití ke studiu tématu tak musely takové publikace předem projít větší mírou selekce. Posledním druhem zdrojů mi byly primární prameny. Původní dokumenty ve formě soupisů dokumentů a dobové publikace.

Literaturu zabývající se Rapackého plánem můžeme rozdělit na dva základní kvantitativně nesouměřitelné díly. Původem polských zdrojů je relativní dostatek. Ty, pokud nejsou přísně popisné, mají tendenci význam Rapackého plánu zveličovat, ne-li přeceňovat, často se věnují detailům, možná až příliš.

Druhou skupinou jsou méně početné zdroje, které nevznikly v samotném Polsku. Na rozdíl od první skupiny se vyznačují větším odstupem a jsou tak schopny větší míry objektivity. Na druhou stranu odstup od podstatných primárních zdrojů a menší možnosti seznámení s polskou zkušeností nejen padesátých let, je důvodem opomenutí některých důležitých rysů Rapackého plánu a případně nedostatečného porozumění okolností a atmosféry jeho vzniku.

Dalším důležitým rozdělením pramenů, se kterými pracuje i tato práce, je časové roztržení. Polské práce z období socialistického období jsou většinou ideologicky poplatné době svého vzniku. Naopak novější práce tento hendikep nemají a mohou pracovat s novými materiály, díky zveřejnění archívů v Polsku i v dalších státech. Dříve nepřístupné dokumenty týkající se polské mezinárodní politiky vycházejí v edici *Polskie dokumenty dyplomaticzne*. Takové „nové“ materiály pak historickou diskusi obohacují dříve obecně neznámými informacemi.

Kapitoly předkládané práce se popisují jednotlivé problematiky Rapackého plánu. První kapitola je stručným seznámením s mezinárodní i vnitropolitickou situací.

Kapitola „Adam Rapacki“ přináší základní informace o životě a politické kariéře ministra zahraničí Polské lidové republiky, jehož činnost i jméno je s plánem neodmyslitelně spojeno. Třetí kapitola se dotýká dvou předcházejících návrhů s přímým vztahem na Rapackého plán. Jedná se o další podnět polské diplomacie, který je v této práci označen jako Winiewiczova iniciativa¹ a Grotewohlův návrh vzniklý v Německé

¹ Oficiální název tato iniciativa nemá, jelikož nebyla nikdy oficiálně prezentována. (viz kapitola 3.1)

demokratické republice. Další kapitola popisuje přípravy samotného Rapackého plánu a jeho předjednání, zejména se Sovětským svazem.

Kapitola pátá se již věnuje Rapackého plánu přímo. Zvláště jeho první prezentaci z 2. října 1957 a memorandu polské vlády z 14. února 1958, které návrh definovalo jasněji a strukturovaně a bylo předloženo dalším státům k jednání a případnému schválení. Následující část se zaměřuje na možné motivy, které polskou diplomaci vedly k záměru prezentace a prosazování Rapackého plánu.

Sedmá kapitola popisuje reakce dalších států na Rapackého plán. Samostatné podkapitoly se věnují hlavně přímým adresátům, tedy Československé republice, Německé demokratické republice a Spolkové republice Německo. Následuje podkapitoly ohledně dalších reakcí a shrnující kritiku vedoucí k odmítnutí polské iniciativy. Závěrečná kapitola se zabývá modifikacemi Rapackého plánu, navazujícími iniciativami lidového Polska v oblasti odzbrojení a bezjadernými zónami, které využívají myšlenky Rapackého plánu.

Samotný text končí závěrem, který odpovídá na výzkumné otázky a obsahuje argumenty ve prospěch těchto odpovědí. Na úplném konci je řazen seznam použité literatury.

Práce používá pojmenování „bezjaderná zóna“ pro označení zóny bez jaderných zbraní.² Nikdy se tímto označením v této práci nemyslí bezjaderná zóna v nejpřísnějším slova smyslu, tedy jako území, kde platí zákaz využívání jakékoliv jaderné technologie, například získávání elektrické energie z jaderných elektráren.

² V angličtině Nuclear-weapon-free zone, i v neanglických textech se používá zkratka NWFZ.

1. Historický úvod

1. 1 Evropské změny 1955/6

Po smrti J. V. Stalina a XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu prošel Sovětský Svaz i celý východní blok výraznou proměnou. Uvnitř bloku došlo k zásadnímu uvolnění kontroly ze strany SSSR nad dalšími státy. Ke kvalitativním změnám došlo především v Polsku, ale i v dalších zemích. Změny však nezašly natolik daleko, aby se změnila geopolitická situace. Největší související krizí byla situace v Maďarsku, kde reformní hnutí směřovalo k překročení základních rysů dosavadního politického režimu. Na rozdíl od Polska, zde proti rozvinutému povstání intervenovala Sovětská armáda.

Strategickou změnou ve střední Evropě bylo definitivní přijetí Spolkové republiky Německo do tzv. západního klubu. Pařížské dohody, které vstoupily v platnost 5. května 1955, znamenaly plnou samostatnost SRN, její začlenění do NATO a znovuvyzbrojení země. Započaly také diskuse o umístění jaderných zbraní z arzenálu USA na území západní Evropy, včetně SRN.

Tato situace nabírala rychle konkrétních rozměrů v roce 1957. V květnu se v Bonnu konala konference NATO, kde byly probírány právě možnosti umístění jaderných zbraní americké armády v Evropě a především v Německu.³ Rozhodnutí však bylo odloženo na plánovaný prosincový summit v Paříži. Důvodů odkladu bylo jistě více. Z německého

³ Na území Spojeného království americké jaderné zbraně byly rozmístěny již od září 1954. [Kristensen 2005: 24] Samotné Spojené království pak mělo od roku 1952 navíc vlastní jaderný arzenál.

pohledu byly důležité zářijové volby do Bundestagu.⁴ Téma rozmístění jaderných zbraní v SRN pro volební kampaň patřilo k těm zásadním. Naopak opoziční Sociálnědemokratická strana Německa byla proti tomuto kroku. [viz také Ozinga 1989: 17] I s tímto tématem spolkový kancléř Konrad Adenauer se svoji Křesťanskodemokratickou unií volby vyhrál a poprvé dokonce dosáhl absolutní většiny v Bundestagu. První návrh ministra Rapackého na bezjadernou Evropu přišel právě po německých volbách v roce 1957 a před Pařížským summitem NATO ve snaze rozmístění jaderných zbraní v Německu zabránit.

Na celoevropské, respektive globální úrovni s novým sovětským vedením započaly rozhovory Západ-Východ. Jasným výrazem nové mezinárodní situace byl Ženevský summit čtyř mocností (Francie, Spojené království, Spojené státy americké, Sovětský svaz) na nejvyšší úrovni, který byl uskutečněn 18. července 1955. Výsledky summitu a vzešlý „duch Ženevy“ dal vzniknout celé řadě návrhů na omezení zbrojení, odzbrojení apod. Tato jednání byla možná, hlavně díky změnám v politice samotného Sovětského svazu, včetně přijetí jeho doktríny mírového soužití.

1. 2 Říjen 1956 a proměna mezinárodní politiky Polska

Po neklidném vývoji v Polské lidové republice došlo v říjnu 1956 k výměně vládnoucí garnitury. Na post prvního tajemníka Polské sjednocené dělnické strany (dále jen PZPR)⁵ se dostává Władysław Gomułka. Ten musel zástupce Sovětského svazu ujistit o setrvání Polska ve Varšavské smlouvě nebo o neměnnosti základních rysů režimu, jinak

⁴ Dolní komory spolkového sněmu (parlamentu) Spolkové republiky Německo.

⁵ Z polského originálu Polska Zjednoczona Partia Robotnicza.

reálně hrozila sovětská intervence. K tomuto přesvědčování i k rozhovorům o dalších tématech již v říjnu 1956, dále při návštěvě Gomułky v Moskvě 18. listopadu a jednáním ve Varšavě vrcholící uzavřením polsko-sovětské dohody ze 17. prosince 1956.

Ve vnitřní politice nastalo mnoho změn, v kontextu sovětského bloku i zcela výjimečných. Proměnou prošly i vnější vztahy. Obecně bylo upraveno fungování sovětského bloku – 17. dubna 1956 byla rozpuštěna Kominforma, kontrola Moskvy byla tedy, alespoň formálně, uvolněna.

Záhy se na pořad dne dostaly problémy, o kterých se v době stalinismu i poststalinském období nejednalo, a relativně rychle došlo k jejich vyřešení. Dne 17. prosince 1956 byla podepsaná Dohoda o právním postavení sovětských vojsk, dočasně umístěných v Polsku, legalizující status sovětských vojsk umístěných v Polsku již od druhé světové války. Dořešena byla otázka repatriace smlouvou z 5. března 1957. Byly uzavřeny dohody nově upravující obchodní i kulturní vztahy apod.

Aspirace čerstvého vedení Polska byly ještě širší. Cílem bylo vylepšení vlastního obrazu v zahraničí, navázání kladných vztahů se západními zeměmi a normalizace vztahů se SRN. Lepší vztahy by znamenal vyšší prestiž, lepší obchodní možnosti a konečné uznání hranic na ose Odra-Nisa.

[více Skrzypek 2005: 65-141]

Rapackého plán spadá právě do období uvolnění kontroly Moskvy, tedy s umožněním samostatné iniciativy, a souvisí s mezinárodními aspiracemi nového polského vedení. Zároveň je ale v souladu s dobovou snahou Sovětského svazu o mezinárodní uvolnění a mírové soužití.

2. Adam Rapacki

Ekonom a jeden z nejvýraznějších polských politiků 20. století se narodil 24. prosince 1909 ve Lvově na území tehdejšího Rakouska-Uherska. Na Vysoké škole obchodní ve Varšavě a Polytechnice v Miláně vystudoval ekonomii, které se posléze věnoval i profesně. Již za studentských let se začal angažovat i politicky a od počátku byla jeho činnost spjata s levicí – 1930-34 člen ZNMS (Unie nezávislé socialistické mládeže) a 1932-37 TUR (Sdružení univerzitních pracovníků). Obě organizace byly navázané na Polskou socialistickou stranu. Jeho život naprosto změnila druhá světová válka. V září 1939 se aktivně účastnil obrany vlasti, avšak byl zajat a zbytek války strávil v Německu jako válečný zajatec.

Po návratu do Polska vstoupil do vysoké politiky. Stal se poslancem a členem Ústředního výkonného výboru Polské socialistické strany. Po sloučení domovské strany s Polskou dělnickou stranou, byl členem politbyra PZPR (do roku 1954, poté dočasně pouze jako zástupce). Do vlády se poprvé dostal roku 1947 jako ministr námořní plavby, odkud o tři roky později přešel na Ministerstvo vysokých škol.

Zlomovým okamžikem pro Adama Rapackého byl rok 1956. Jako jeden z nejbližších spolupracovníků Władysława Gomułky se opět stal stálým členem politbyra a ministrem zahraničních věcí. Mimo jiné byl historicky nejdéle sloužícím ministrem zahraničí Polska. Mnoho problémů stojící před dobovou polskou zahraniční politikou bylo za jeho působení vyřešeno. Ve svém úřadě kladl důraz na vztahy s ostatními socialistickými zeměmi, přirozeně především se Sovětským svazem. Snažil se i o kladné vztahy s dalšími státy, hlavně v kulturní a obchodní sféře.

Rapackého politická kariéra nepřežila další krizový rok polské politiky. Vzestup antisemitismu v polské společnosti a politice způsobil kampaň proti lidem židovského původu. Rapacki sám byl židovského původu a vznikl tak tlak i na odstranění jeho osoby z politiky. Dne 20. prosince 1968 byl pak z ministerského postu odvolán.⁶

Rapacki odešel z politiky a 10. října 1970 ve Varšavě zemřel. Nejen jeho činnost, ale zvláště myšlenky jím předloženého plánu na bezjadernou Evropu, ho přežily. Jen dva měsíce po jeho smrti Polská lidová republika . uzavřela se Spolkovou republikou Německo tzv. Varšavskou smlouvu z 7. prosince 1970, která je součástí německé Ostpolitik i světového Détente. Tedy v podstatě procesů, o které se snažil i Rapacki.

⁶ Již začátkem roku 1968 byly z Ministerstva zahraničních věcí PLR odvolány stovky lidí, včetně vysoce postavených úředníků, čemuž již zdravotně oslabený Rapacki nemohl zabránit. Druhé vlně čistek koncem roku se pak nevyhnul ani on sám. [Maruzsa 2008: 253-254]

3. Přímí předchůdci Rapackého plánu

3. 1 *Winiewiczova iniciativa*

Na rozdíl od minulosti dnes například víme o návrzích vznikajících na Ministerstvu zahraničí PLR ještě před „polským Říjnem 1956“ a příchodem Adama Rapackého. Počátek „nezávislé polské iniciativy v oblasti mezinárodní spolupráce“ [Marczak 2006: 533] je spojen s Oddělením IV Ministerstva zahraničí PLR a osobou náměstka ministra zahraničí Józefa Winiewiczze.⁷ [Ibid.] Konkrétní, ale veřejně neprezentovaný návrh vznikl v červnu 1956 a měl docela velkorysé rozměry. Na území Beneluxu, Dánska, Německa a na části území Československa, Francie a Polska měla vzniknout zóna, kde by nastala redukce zbrojení, výrazně by byly redukovány jednotky armád NATO a Varšavské smlouvy. Návrh obsahoval také zákaz produkce a užití jaderných zbraní a dalších zbraní hromadného ničení a řešil dokonce i inspekce a kontroly. [Ibid.: 534]

Byť tento návrh nebyl oficiálně prezentován, byl „[...] ve formě memoranda zaslán na konzultace polským velvyslancům v Paříži, Londýně a Washingtonu a také představiteli v OSN v New Yorku [...]“. [Długołęcki 2011: 60], avšak s poznámkou „po přečtení zničit, poznámky poslat do centrály [tedy na Ministerstvo; poznámka V.N.]“

⁷ Józef Winiewicz (1905-1984) polský diplomat a novinář; 1930-1939 redaktor listu Dziennik Poznański (česky Poznaňský deník); za druhé světové války v emigraci; roku 1945 vstupuje do diplomatických služeb, 1947-1955 velvyslancem v USA, poté ředitel Oddělení III ministerstva zahraničí, 1957-72 náměstek ministra zahraničí (wiceminister); po roce 1972 se angažoval v organizaci Polonia pro spolupráci s polskou diasporou ve světě.

[citováno dle Marczak 2006: 535], navíc „Modifikovaná verze návrhu byla také předložena Sovětskému svazu.“ [Długołęcki 2011: 60]

S odstupem času můžeme konstatovat, že takový velkorysý návrh měl minimální šanci na úspěch, zvláště když ho srovnáme s jinými tehdejšími komplexními návrhy, jako byl například návrh Bulganinův či Edenův. Obsahoval však některé prvky, které byly použity pro Rapackého plán a jeho vyhlášení. Například bylo určeno, že návrh bude představen na zasedání Valného shromáždění OSN⁸ nebo počítal s účastí neutrálních států na kontrolách a inspekcích. [viz Marczak 2006: 538]

Když došlo k vyhocení mezinárodní situace, nepokojům v Polsku, sovětské intervenci v Maďarsku a konečně ke změnám ve vedení strany a vlády v PLR, byla už iniciativa projednávána s dalšími členy Varšavské smlouvy. Toto nové vedení potřebovalo jednak nějaký čas na konsolidaci. Navíc byl v rámci sovětského bloku zcela favorizován jiný komplexní návrh na odzbrojení, tzv. Bulganinův plán. Winiewiczova iniciativa tak byla odsunuta stranou.

3. 2 Grotewohlův návrh

Dále je třeba zmínit návrh vlády Německé demokratické republiky z 27. července 1957, který je spojován jmenovitě s premiérem Oto Grotewohlem. Tato východoněmecká iniciativa navrhuje „[...] zákaz skladování a výroby jaderných zbraní v Německu, vystoupení obou německých států z NATO a Varšavské smlouvy, na zákaz branné povinnosti, na dohodu o síle svých armád a na společné žádosti Spojeným státům, [Velké] Británie, Francie a Sovětského svazu, aby stáhly

⁸ Winiewiczova iniciativa však měla být představena již v říjnu 1956.

své jednotky z Německa.“ [Handler 1957: 1-2, citováno dle Ozinga 1987: 82]

Je možno připustit, že polská diplomacie Rapackého plánem „pouze“ podpořila první bod návrhu NDR, tedy „zákaz skladování a výroby jaderných zbraní.“ Již samotné vyhlášení Rapackého plánu bere ostatně schválení zákazu jaderných zbraní na území SRN a NDR za podmínku stejného zákazu na území Polska. Spojitost Rapackého plánu s tímto návrhem NDR měl mít také za následek nedorozumění a ovlivnit přijetí Rapackého plánu nejen v NDR, ale i v Československu.

4. Přípravy (před 2. říjnem 1957)

Do první oficiální a veřejné prezentace Rapackého plánu, tedy do 2. října 1957, zůstával návrh v tajnosti. Proběhla pouze jednání se Sovětským svazem, Československem a NDR.

4. 1 Pracovní skupina

Samotnou přípravou se na polském Ministerstvu zahraničí zabýval tým složený ze „specialistů v oboru mezinárodního práva, německé otázky, problematiky odzbrojení a armádních expertů.“ [Łos-Nowak 1991: 22] Jmenovitě šlo především samozřejmě o Adama Rapackého a o profesora Manfreda Lachse,⁹ Józefa Winiewiczze a další. [Ibid.]

V březnu 1957 ministr Rapacki vystoupil v Sejmu¹⁰ s tím, že „Z polské strany je potřebná aktivnější [mezinárodní] politika, v otázkách problému bezpečnosti Polska, odzbrojení a německého problému.“ [Pastusiak 1982: 35, citováno dle Łos-Nowak 1991: 22].¹¹ V obecné rovině se nesl jak tento, tak i další veřejné výstupy přípravné skupiny.

4. 2 Jednání Naszkowského v Moskvě

Přechod od Winiewiczovy iniciativy k mnohem konkrétnějšímu Rapackého plánu nastal v létě 1957. Ve dnech 27. a 28. srpna 1957

⁹ Manfred Lachs (1914-1993) polský právník a profesor, specialista na mezinárodní právo; mimo jiné od roku 1952 profesor na Varšavské univerzitě a od roku 1960 člen Polské akademie věd (v originále Polska Akademia Nauk); 1967-1976 a od roku 1984 soudce Mezinárodního soudního dvoru v Haagu, 1973-1976 jeho předseda; obdržel 18 čestných doktorátů.

¹⁰ V polském parlamentu.

¹¹ Kniha pod redakcí Longina Pastusiaka je souborem projevů, článků a rozhovorů Adama Rapackého.

proběhla v Moskvě polsko-sovětská konzultace na úrovni zástupců ministrů zahraničních věcí. Za polskou stranu vedl jednání zástupce ministra Rapackého Marian Naszkowski. Předchozí polská iniciativa¹² byla v jednání a následné zprávě zmíněna jako „[...] již ne zcela aktuální.“ [PDD 1957: 613] Zpráva dále upozorňovala na vznikající novou polskou iniciativu, která bere za „výchozí bod Grotewohlův návrh Spolkové republiky Německo, zejména zákaz skladování a produkce jaderných zbraní na svém území [...]“ [Ibid.] Dokonce již zde je obsažena základní myšlenka Rapackého plánu, tedy zákaz produkce a rozmístění jaderných zbraní na území SRN a NDR, jako podmínka pro stejný zákaz na území PLR. Dalším předpokladem v srpnu 1957 byla konzultace s partnery z Varšavské smlouvy.

Hlavní námitkou ze sovětské strany byla obava, zda by „[...] na Západě nemohl být polský návrh přijímán, jako namířený proti jednotě socialistického tábora.“ [Ibid.: 614] Naszkowski však Sověty uklidnil opakováním, že k představení a realizaci plánu dojde právě až se souhlasem států Varšavské smlouvy.

4.3 Další předjednání v rámci Varšavské smlouvy

Při prvních oficiálních jednáních údajně Sověti „[...] byli velmi zdrženliví, ne-li neochotní.“ [Łos-Nowak 1991: 23] Důvodem mohla být podobnost polského návrhu s předešlými návrhy Sovětského svazu.¹³ Varšava posléze jednala o své nové iniciativě i s vrcholnými představiteli Sovětského svazu – s ministrem zahraničí Andrejem Gromykem a s prvním

¹² Téměř jistě se jedná o Winiewiczův návrh.

tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu Nikitou Chruščovem. Nakonec Moskva plán předběžně schválila. [Viz Ibid.]

Poslední a definitivní požehnání ze sovětské strany proběhlo 19. září 1957, kdy se setkal zástupce ministra Marian Naszkowski se sovětským chargé d'affaires ve Varšavě. Ten Rapackého plán zhodnotil velmi kladně a doporučil samostatné vystoupení Československa, v němž by se k Rapackého plánu samostatně přihlásilo, a nakonec připomněl nutnost konzultací s ostatními členy Varšavské smlouvy. [Ruchniewicz 2003: 239]

Nutnost souhlasu Sovětského svazu potvrzovala nesamostatnost polské zahraniční politiky.¹⁴ Navíc, pokud se jednalo o potencionálním rozmístění jaderných zbraní na polském (resp. československém, východoněmeckém) území, jednalo se vždy o zbraně Sovětské armády. Souhlas či konzultace NDR a Československa byly také potřebné. Území obou států totiž měla být součástí bezatomového pásma, na druhou stranu v okamžiku posvěcení Rapackého plánu Moskvou byl souhlas dalších států sovětského bloku víceméně formální záležitostí. (viz kapitoly 7.1 a 7.2)

4. 4 Finalizace příprav

Po schválení Rapackého plánu v Polsku (v Politbyru PZPR a Sejmu) a v rámci Varšavské smlouvy (viz výše) mohlo ministerstvo zahraničí přejít k finálním přípravám. Zde sehráli výjimečnou úlohu profesor Manfred Lachs a Oddělení pro mezinárodní organizace, které prosazovalo následující pravidla pro finální podobu představení Rapackého plánu:

¹³ Návrh na zákaz umístění jaderných zbraní na území jiných států byl jedním z bodů Bulganinova plánu ze 17. října 1956. [srovnej s Ozinga 1987: 25]

¹⁴ Valenta v tomto kontextu píše: „Je mimo pochybnost, že jednotlivé státy 'socialistického tábora' nemohly na mezinárodní scéně předkládat vlastní zásadně důležité návrhy a projekty jenom *sua sponte*, bez konzultace s ostatními členy Varšavského paktu a bez schválení Kremlu.“ [Valenta 1999: 12; kurzíva v originále]

- „1) oznámení o návrhu 'v době, která nebude bohatá na nejrůznějších politické události',
- 2) oficiální kroky s tím spojené musí být provedeny po konzultacích se Sovětským svazem, Československem a NDR,
- 3) vzhledem k nedostatku diplomatických styků s vládou SRN je nutno 'se obrátit na Švédsko pro zprostředkování představení memoranda vládě SRN',
- 4) nezveřejnit text *in extenso*, ale spíše jako volný dokument 'určený k zahájení diplomatických jednání'.“ [Ibid.: 23-24; kurzíva v originále]
- Bod 5) potvrzoval myšlenku představení návrhu na půdě OSN, nikoliv však s možností hlasování. Byl tedy navrhován přednes Rapackého plánu v obecné debatě Valného shromáždění. [viz Ibid.: 24]

Všechny body tohoto návrhu byly dodrženy. První bod měl předejít prezentaci Rapackého plánu v době mezinárodní politické krize, které nastaly v průběhu minulého zasedání Valného shromáždění OSN (1956) – a to krize suezská a maďarská. Jinými slovy, pokud by k podobné komplikaci došlo, prezentace Rapackého plánu měla být odložena.

Bod druhý potvrzuje nutnost konzultací s hlavními partnery ve Varšavské smlouvě. (viz výše)

Třetí bod opakuje známou věc: neexistenci oficiálních diplomatických kontaktů Polské lidové republiky a Spolkové republiky Německo v důsledku tzv. Hallsteinovy doktríny.¹⁵ K zprostředkování Rapackého plánu přes třetí stranu posléze opravdu došlo.

¹⁵ Zásada zahraniční politiky SRN přijata roku 1955 nenavazovat diplomatické styky s jakýmkoliv státem, který uznává NDR s výjimkou Sovětského svazu.

Čtvrtý a pátý bod směřoval k vlastní prezentaci Rapackého plánu. Byl upřednostněn jednoduchý text před strukturovaným a podrobným. Místo představení bylo určeno pátým bodem návrhu.

5. Rapackého plán

5. 1 Projev z 2. října 1957

Základ plánu na bezjadernou střední Evropu byl poprvé prezentován veřejnosti v projevu Adama Rapackého 2. října 1957 na XII. plenárním zasedání Valného shromáždění Organizace spojených národů. Nejdůležitější částí jeho vystoupení byla výzva oběma německým státům a vlastní závazek polské vlády směřující k zákazu produkce a skladování jaderných a termionukleárních zbraní na svém území. Tato výzva je pro tuto práci zásadní, předkládám tedy hlavní odstavec projevu celý v českém překladu:

„V zájmu bezpečnosti Polska a uvolnění v Evropě a po shodě naší iniciativy s ostatními členy Varšavské smlouvy, vláda Polské republiky prohlašuje, že po vyjádření souhlasu oběma státy [Spolkové republiky Německo a Německé demokratické republiky; poznámka V.N.] realizovat zákaz produkce a skladování jaderných zbraní na svém území, že je PLR připravena zavést stejný zákaz i na vlastním území.“¹⁶ [citace dle Nagórski, Tomala 1959: 3-4]

Pokud tedy NDR a SRN deklarují zákaz jaderných zbraní na svém území, Polsko provede to samé. Případné načasování podobného zákazu by proběhlo nejdříve v obou německých státech, a poté teprve v Polsku.

¹⁶ V polském originále: „W interesie bezpieczeństwa Polski i odprężenia w Europie po uzgodnieniu swej inicjatywy z innymi członkami Układu Warszawskiego. Rząd RP oświadcza, że wyrażenia zgody przez oba państwa na wprowadzenie w życie zakazu produkcji i magazynowania broni jądrowej na ich terytorium PRL jest gotowa wprowadzić taki zakaz również na swoim terytorium.“

Podobně interpretuje situaci ministr zahraničí Československa Václav David ve svém vystoupení po projevu Adama Rapackého na stejném fóru. Za svou vládu zároveň konstatuje, že „[...] Československo je připravené připojit se k návrhům Polska [...].“ [citováno dle Ozinga 1989: 35], tedy schválit zákaz jaderných zbraní na vlastním území.¹⁷

Základní teritoriální vymezení Rapackého plánu bylo nyní kompletní: Spolková republika Německo, Německá demokratická republika,¹⁸ Polská lidová republika a Československá republika. Území bezjaderné zóny by sousedilo s Rakouskem, které již dříve se zavázalo k bezjadernému statutu.¹⁹

V říjnu 1957 se prakticky nejednalo o snahu denuklearizovat střední Evropu, ale zabránit její nuklearizaci. Jak je uvedeno již výše, právě na podzim 1957 se již připravovalo rozhodnutí o rozmístění atomových zbraní americké armády na území západní kontinentální Evropy, včetně SRN. Tento akt by jednoznačně pozměnil nejen situaci v samotné SRN a v rámci NATO, ale také vojenskou rovnováhu mezi armádami NATO a Varšavské smlouvy ve střední Evropě, a tedy i celkovou situaci

¹⁷ Časová posloupnost by opět znamenala nejdříve schválení zákazu ve Spolkové republice Německo a Německé demokratické republice. Jestli by stejný zákaz měl být nejdřív oficiálně odsouhlasen v Polsku, jako podmínka pro československé rozhodnutí, není jasné.

¹⁸ Zástupci samotných německých států, tedy Spolkové republiky Německo a Německé demokratické republiky na Valném shromáždění Organizace spojených národů nemohli vystoupit, ani se k Rapackému návrhu na tomto fóru vyjádřit, jak je známo tyto státy byly totiž přijaty do OSN až za změněné mezinárodní situace v roce 1973.

¹⁹ Neboť jak říká článek 13 Státní smlouvy s Rakouskem z 15. května 1955: „Rakousko nesmí mít, vyrábět ani zkoušet a) žádný druh atomových zbraní [...]“ [citováno dle Veselý 2007: 493] V Rakousku byl navíc již v padesátých letech odpor k jaderným technologiím značný a jakožto neutrální země, stojící mimo NATO i Varšavskou smlouvu bylo mimo diskusi umístění cizích jaderných zbraní na území Rakouska. V tomto smyslu byla obdobná situace i Švýcarska.

studenoválečného konfliktu. Tomu chtěl právě Rapackého plán zabránit. Rozmístění jaderných zbraní na území inkriminovaných států Varšavské smlouvy se alespoň v roce 1957 neplánovalo. Nutno hned zpočátku dodat, že nikdy nebylo reálným záměrem vyzbrojit evropské armády jadernými zbraněmi, s výjimkou armád států Rady bezpečnosti OSN.²⁰ Jednalo se o umístění jaderných zbraní na území příslušných států. Takto rozmístěné zbraně by zůstávaly pod kontrolou armád jaderných velmocí – Sovětského svazu a Spojených států amerických. A to včetně pověstného odpalovacího knoflíku zkázy, tedy pravomoci rozhodnout o aktivaci jaderných zbraní a dát zelenou k jejich vojenskému použití. V tomto smyslu tvoří částečnou výjimku později navrhovaná a nerealizovaná Mnohostranná jaderná síla NATO.²¹

Rapackého plán byl snahou zabránit záměru NATO rozšíření jaderného potenciálu na území Evropy. Rapackého plán se dotýkal nejen území SRN, ale také tří členských států Varšavské smlouvy. V kilometrech čtverečních se konkrétně jednalo o 248 577 km² (území SRN) a o 548 918 km² (území států Varšavské smlouvy).²² Jen těžko i s odstupem více než padesáti let jasně říct, zdali se jednalo o oboustranně užitečnou dohodu nebo byla pro tu či onu stranu výhodnější.

To jsou základní fakta, o kterých bylo diskutováno nejen v soudobých diplomatických a vojenských kruzích, ale i v médiích a

²⁰ V době prvních návrhů Rapackého plánu se mezi jaderné mocnosti počítaly Svaz sovětských socialistických republik, Spojené státy americké a Spojené království Velké Británie a Severního Irska. V roce 1960 provedla svůj první úspěšný jaderný výbuch i Francouzská republika a o čtyři roky později Čínská lidová republika.

²¹ V anglickém originále Multilateral Force, známé též pod zkratkou MLF. Tento plán „[...] spočíval nejprve v integraci jaderných zbraní evropských zemí a části jaderného potenciálu USA. Ve druhé fázi pak měla být zformována integrovaná nukleární ponorková flotila pod společným vedením.“ [Luňák 1997: 196]

²² Z toho (řazeno od nejmenšího) NDR 108 333 km², ČSSR 127 900 km² a PLR 312,685 km².

na veřejnosti. Brzy se však vyrojily mnohé otázky ohledně proveditelnosti, ratifikace atd. Tyto otázky a komplikace vyvolaly negativní ohlasy a předcházely i celkové zamítnutí polského návrhu. (Viz kapitola 7.5).

5. 2 Memorandum z 14. února 1958

Velkou část těchto otázek Adam Rapacki vysvětlil v již jasněji strukturovaném a definovaném textu – v Memorandu polské vlády z 14. února 1958. (v této podkapitole dále jen Memorandum) Tento text byl rozeslán několika vládám světa. Na rozdíl od projevu mohlo být přijato nebo odmítnuto a zkrátka se k němu mohly diplomacie jednotlivých států světa vyjádřit.

Preambule Memoranda odkazuje k návrhu Adama Rapackého z 2. října 1957 „týkajícího se vytvoření bezjaderné pásma ve střední Evropě [„]“ a deklaruje, že „[v]lády Československé republiky a Německé demokratické republiky vyjádřily již svůj souhlas s přístupem k tomuto pásmu.“ [Dokumenty 1965: 94] Vlastní memorandum pak preambule popisuje jako „[...] rozšířenější a podrobnější verzi svého návrhu, který může ulehčit navázání jednání o dohodě v této oblasti.“ [Ibid.]

Článek I. obsahuje základní definici bezatomového pásma. V plném znění: „Navrhované pásmo by mělo zahrnovat Polsko, Československo, Německou demokratickou republiku a Německou spolkovou republiku. Na tomto území se nebudou vyrábět ani skladovat atomové zbraně, nebude zde instalován materiál ani zařízení sloužící k jejich dopravě; užití atomových zbraní proti tomuto pásmu by bylo zakázáno.“ [Ibid.] Je zde tedy zřetelné zpřísnění podmínek bezjaderného pásma. V prvním bodu článku II. se závazky pro zúčastněné státy znovu opakují a navíc se jmenovitě zmiňuje zákaz instalace „[...] odpalovací[ch] ramp[-] pro střely.“ [Ibid.: 95]

Článek II. v bodech 2 a 3 dále pojednává o závazcích pro velmoci, které jsou i vyjmenovány, jedná se tedy o „Franci[i], Spojené státy americké, Spojené království a SSSR.“ [Ibid.]²³ Velmoci by se ve vztahu k území bezjaderného pásma zavázaly ke stejným pravidlům jako přímo zúčastněné státy. Zde se jasně jedná o jednotky velmocí umístěné na území německých států a Polska. Navíc by se velmoci zavázaly „nepředávat žádným způsobem a z žádných důvodů atomové zbraně, materiál a zařízení určené k jejich dopravě vládám a jiným orgánům tohoto území.“ [Ibid.]

Bod 3 článku II je zásadní pro všechny bezjaderné zóny a obsahuje naprosto novou myšlenku, tzv. negative security assurance. Tento termín je známý v oboru bezpečnosti, ale těžko přeložitelný do češtiny, nabízí se kostrbatý překlad „záporná bezpečnostní záruka.“ Kvůli tomuto konceptu nestačí Rapackého plánu, ani pozdějším smlouvám o bezjaderných zónách dohoda či souhlas přímo zúčastněných států, ale pro ratifikaci a existenci takové zóny je potřeba i potvrzení jaderných mocností.²⁴

Pro jeho důležitost příkládám bod 3 článku II. opět v plném znění: „Mocnosti disponující atomovými zbraněmi by měly přijmout závazek, že tyto zbraně nebudou použity proti území pásma a proti jakýmkoli cílům nacházejícím se na tomto území. Z tohoto důvodu by mocnosti měly přijmout závazek respektovat statut tohoto pásma jako území, na němž nebudou atomové zbraně a proti němuž by atomové zbraně nebyly použity.“ [Ibid.]

Bod 4 článku II stejně zavazuje i třetí státy.

²³ Francie vyvinula jaderné zbraně až roku 1960. Další jmenované mocnosti svůj jaderný arzenál v letech 1957/1958 již měly. O jaderných ambicích Francie však nebylo pochyb, stejně tak o schopnosti Francie jaderné zbraně vyvinout. [srovnej také s Luňák 1997: 164-169]

Článek III navrhuje „[...] systém široké a účinné kontroly [...]“ [Ibid.]. Tento systém počítá s inspekcemi, pozemní i leteckou kontrolou a Memorandum je v tomto ohledu otevřeno dalším návrhům. Druhý bod článku III nabízí „[...] vytvořit zvláštní kontrolní aparát“ [Ibid.: 96], ten by se skládal ze zástupců NATO a Varšavské smlouvy, ale případně i neutrálních států.

Poslední článek (IV) pojednává o možnostech ratifikace. V Memorandu se sice konstatuje, že „[n]ejjednodušší formou zřizující závazky [...] by bylo uzavření mezinárodní dohody [...]“ [Ibid.] Dále jsou však zmiňovány komplikace tohoto řešení,²⁵ text Memoranda tak nabízel možnost „[...] čtyř jednostranných prohlášení, majících povahu mezinárodních závazků“ [Ibid.] a příslušné potvrzení ze strany velmocí.

Memorandum končí výzvou k dalšímu jednání a vypracování náležitých dokumentů a konstatováním, že „přijetí návrhu týkajícího se vytvoření bezjaderného pásma ve střední Evropě usnadní dosažení dohody o příslušném omezení konvenčních zbraní a cizích ozbrojených sil nacházejících se na území států tohoto pásma.“ [Ibid.]

Plán byl sice oficiálně zamítnut. Rapacki a nejen polská diplomacie však svůj záměr nevzdali. Například sovětský premiér Nikolaj Bulganin Rapackého plán na střední Evropu bez jaderných zbraní následně zahrnoval do celkových návrhů na odzbrojení [viz Ozinga 1989: 79] a na obou stranách železné opony se o návrhu diskutovalo a vznikaly i různé

²⁴ Byť text memoranda používá podmiňovací způsob, souhlas (jaderných) mocností je bez pochyb podmínkou sine qua non pro reálné fungování zóny bez jaderných zbraní.

²⁵ Myšleno je jistě neexistence diplomatických vztahů SRN-NDR, resp. také SRN-Polsko a SRN-Československo. Administrativa Konrada Adenauera se ostatně jakékoliv smlouvě s účastí NDR i SRN velmi bránila.

modifikované návrhy, včetně Rapackého plánu II z 28. března 1962
(viz kapitoly 8.1 a 8.2)

6. Motivace Polské lidové republiky

Vrátíme-li se k základnímu problému bádání, tedy nedostatku primárních pramenů, nemůžeme zcela vyvrátit, že Rapackému nebo někomu jinému z polské strany byl plán navrhnout odjinud. Materiálem téměř pro konspirační teorie zůstává pochybnost, zdali Rapackého plán nepochází ze Sovětského svazu. Ale Moskva se obávala zamítnutí návrhu, a proto odpovědnost přenesla na Varšavu či jmenovitě přímo na Adama Rapackého. [podobně Valenta 1999: 12-13, Hroníček 2009: 179] Ostatně na Západě byl Rapackého plán jako sovětský mnohdy přijímán.

Pokud se týká nejpravděpodobnější a dostupnými prameny nevyvrácené varianty: Plán vznikl v Polsku, ať již na půdě vedení strany, ve vládě nebo na Ministerstvu zahraničí. Polský původ potvrzují také slova generálního tajemníka PZPR Gomułky, že Rapackého plán je „[...] výsledkem našich vlastních úvah a studií.“ [New York Times 1958 citováno dle Ozinga 1989: 82] Tak či onak byl plán vyhlášen ústy ministra Adama Rapackého, který s ním spojil velkou část své politické aktivity. Polská lidová republika a osobně i její ministr zahraničí měl na podzim 1957 mnoho důvodů Rapackého plán na střední Evropu bez jaderných zbraní nejen navrhnout, ale prosazovat a nejráději i realizovat. Která motivace z dále předložených převládala, nebo snad byla dominantní, opět jistě nevíme. Byť by jediná motivace dominantní byla, jistě nestála osamocena. Rapackého plán vznikl v kvasu vnitro- i mezinárodněpolitické situace Polska roku 1957.

Nejjednodušší interpretací zůstává, že základní a bezprostřední motivací vedoucí ke vzniku Rapackého plánu byl „[...] zájem zablokovat rozhodnutí summitu NATO o rozmístění taktických jaderných zbraní na území Spolkové republiky Německo.“ [Skrzypek 2005: 148]

Sám Rapacki tvrdil, že idea plánu „[...] vychází z polských národních zájmů [a] historické zkušenosti Polska [...]“ [Rapacki 1963: 3] Realizace Rapackého plánu pak měla být „[...] prvním krokem směrem k odstranění nebezpečí vypuknutí jaderné války v Evropě [...]“ [Ibid.] Rapackého plán byl nabízen, jako lokální malý krok, směřující však k řešení globálních problémů. Uvolnění mezinárodního napětí, přirozeně zejména v regionu střední Evropy, a mělo by „směřovat ke vztahům mírové spolupráce“ a konečně i „k vybudování systému kolektivní bezpečnosti prostřednictvím všeobecného a úplného odzbrojení.“ [Ibid.] Zmenšení rizika mezinárodních krizí v regionu se, alespoň dle Rapackého, otevírá cesta také k vyřešení německého problému. [Ibid.]

K dalším důsledkům realizace bezjaderného pásma mohly patřit „příznivé vztahy se západními státy,“ ty by „Polsku prospěly politicky i ekonomicky, stejně tak [by provedení Rapackého plánu znamenalo] vytvoření většího prostoru pro polskou nezávislost [...]“ [Ozinga 1989: 38] V případě nerealizování návrhu totiž mělo dojít k rozmístění amerických jaderných zbraní ve Spolkové republice Německo, s více než pravděpodobnou následnou odezvou rozmístění sovětského jaderného arzenálu ve střední Evropě. [Maruzsa 2008: 238] To by znamenalo větší kontrolu ze strany Sovětského svazu nad Polskem, a tedy omezení relativní samostatnosti Polska.²⁶

²⁶ Americký historik James R. Ozinga se přímo pokouší o kotrafaktuální scénář: „[...] Rapackého plán se také od počátku snažil o řešení bezpečnostních problémů střední Evropy, což by zredukovalo potřebu pro tak velkou sovětskou nadvládu v celé východní Evropě. [...] Během toho by bylo možné více nezávislosti pro východní Evropu a vznikl by větší prostor pro polskou cestu k socialismu.“ [Ozinga 1989: 17] [Ozinga používá pojem střední Evropa pro SRN, NDR, Polsko, Československo, případně na jiných místech i Rakousko a Maďarsko; východní Evropou pak myslí všechny státy sovětského bloku; poznámka V.N.]

Výčet možných motivací tím nekončí. Nesmíme zapomínat ani na propagandistický záměr. Ať již v Polsku nebo v rámci sovětského bloku mohl Rapacki deklarovat snahu řešení nejen vlastních bezpečnostních problémů. Diskuse s partnery v rámci Varšavské smlouvy měla pomoci rozvoji bilaterálních vztahů. Nabízí se i osobní motivy jednotlivých aktérů apod.

7. Adresáti, reakce, odmítnutí

K hlavním adresátům plánu patřily vedle Polska státy, jejichž území mělo být zahrnuto do vzniknuvší bezjaderné zóny – Československo, Německá demokratická republika a Spolková republika Německo. Pro realizaci Rapackého plánu byly stejně důležitými státy jaderné mocnosti – Sovětský svaz, Spojené státy americké a Spojené království a de facto se jako s jadernou mocností počítalo i s Francií.²⁷ Memorandum polské vlády z 14. února 1958 bylo zasláno ještě některým dalším státům NATO (Belgii, Dánsku, Kanadě a Norsku), dvěma neutrálním státům, které by se zónou přímo sousedily (Rakousku a Švýcarsku), a Indii. Reakce těchto adresátů nebyly pro osud Rapackého plánu zásadní, ale přispívaly do globální diskuse o něm.²⁸

7. 1 Československá republika

Souhlas československé diplomacie byl pro Rapackého plán jedním ze stěžejních. Projev Adama Rapackého z 2. října 1957 byl závazkem jedné země. Až deklarace československého ministra zahraničí Václava Davida dala „[...] polské iniciativě [...] formu, ve které je známá – tzn. plán na stvoření bezjaderné zóny na území čtyř států střední Evropy.“ [Hroníček 2009: 179]

Československo ve vztahu k Rapackého plánu hrálo několik rolí: „Bylo spoluautorem i adresátem projektu, zainteresovanou stranou a nezřídka také ignorovaným aktérem.“ [Ibid.: 180] Právě lehká ignorace, alespoň jak ji chápala Československá diplomacie, byla hlavní příčinou

²⁷ I když, jak je zmíněno již výše, Francie provedla první úspěšnou zkoušku své jaderné zbraně až roku 1960.

relativně pasivní role a postupného úpadku zájmu Prahy. Polská strana samozřejmě počítala se souhlasem Československa a tento souhlas byl pro Rapackého plán důležitý. Konzultace s československými představiteli však neprobíhaly s takovou hloubkou a frekvencí, jak by si Praha představovala.

7. 1. 1 Přihlášení k Rapackého plánu

K prvnímu oficiálnímu seznámení československého Ministerstva zahraničí se záměrem Polska představit Rapackého plán na XII. zasedání Valného shromáždění OSN proběhlo až 20. září 1957. Tedy ve chvíli kdy Rapacki i David již byli v New Yorku a vedli zde své národní delegace na Valné shromáždění. Tato informace proběhla prostřednictvím polského velvyslance v Československu (od roku 1954 jím byl Adam Cuber), který o Rapackého plánu osobně mluvil s prvním náměstkem ministra Antonínem Gregorem na Ministerstvu zahraničí v Praze. Ten ještě týž den informoval o polském záměru telegramem delegaci v New Yorku a dopisem prvního tajemníka Komunistické strany Československa Antonína Novotného. [Srovnej s Hroníček 2009: 180, 181 a 183]

Polské vedení bylo připraveno představit plán i bez účasti Československa a dle původního záměru měl ministr Rapacki vystoupit již 23. září. Reakce Československa na takovou prezentaci polské iniciativy byla kladná. Politbyro Komunistické strany Československa muselo postup delegace v New Yorku schválit kvůli časové tísní nikoliv kolektivně, ale *per rollam*, tedy pomocí oběžníku. [Ibid.: 183] Rapackého projev byl i kvůli československo-polské koordinaci přeložen na 2. října.

Samotné vystoupení československého ministra zahraničí ve stejný den po Adamovi Rapackém a na stejném fóru mělo jednu podstatnou

²⁸ Konkrétněji především k diskusi v rámci NATO.

komplikaci: „Václav David měl vystoupit již 24. září a pravidla obecné diskuse [Valného shromáždění OSN; poznámka V.N.] předpokládala pouze jedno vystoupení každého vedoucího delegace.“ [Ibid.: 184] David a Rapacki se však shodli na tom, že nejlepší možností prezentace československé deklaráce, v podstatě přihlášení se k Rapackého plánu, bude druhý výstup v obecné rozpravě. Připustilo se, že „alternativou bylo zveřejnění deklaráce během tiskové konference nebo odklad prohlášení na diskusi o odzbrojení.“ [citováno dle Ibid.]

Československá delegace však naléhala na předsedu Valného shromáždění OSN²⁹ se svou žádostí o druhý výstup Václava Davida v rámci obecné diskuse zasedání. Taková žádost byla neobvyklá, ale po několikeré prosbě o ní dal předseda Valného shromáždění hlasovat. Hlasování dopadlo kladně a David mohl vystoupit se svou deklarácí na stejném fóru jako několik hodin před ním Rapacki a skrze ni přihlásit Československo k Rapackého plánu. [Ibid.]

7. 1. 2. Od aktivního spolupředkladatele k pasivitě

Československo se tím přihlásilo k Rapackého plánu. Zpočátku byla zřetelná i snaha hrát v prosazování realizace Rapackého plánu aktivnější roli. Ve dnech 11. a 12. října 1957 o tom na žádost československé strany jednal v Praze pracovník polského Ministerstva zahraničí M. Łobodycz. Dle jeho zprávy z jednání sepsané 16. října, československá strana „uznává polské vedení jako iniciátora návrhu [...] a považuje za nezbytné přehodnotit další kroky, aby byl [návrh] udržován aktuálním.“ [PDD 1957: 736] Z návrhů československého Ministerstva zahraničí si Łobodycz zaznamenal, že by Československo spolu s Jugoslávií mohlo zorganizovat mezinárodní konferenci na téma vyzbrojení SRN atomovými

²⁹ Roku 1957 tuto pozici zastával Leslie Munro (1901-1974) z Nového Zélandu.

zbraněmi. Dále měly postoupit přípravy na utvoření paktu o neútočení mezi SRN a Československem atd. [Ibid.] Avšak zároveň byl upozorněn, že „[...] tyto úvahy nevyjadřují stanoviska vedení strany a vlády, které o těchto záležitostech ještě nediskutovaly.“ [Ibid.: 737]³⁰ V závěru pak Łobodycz poznamenává, že „Československu záleží na tom, abychom ho v budoucnosti upozornili v případě dalších kroků ohledně uspořádání vztahů se SRN.“ [Ibid.: 738] Právě Rapackého plán se nabízel jako ideální příležitost směrem k normalizaci vztahů se SRN.

Zájem i motivy zájmu o normalizaci vztahů se Spolkovou republikou Německo byly v Československu dost podobné jako v Polsku. SRN se v té době všestranně bránilo „[...] uznat hranice na Odře a Nise nebo definitivně odmítnout Mnichovskou dohodu z roku 1938.“ [Hroníček 2009: 181] V Československu, Polsku i v Sovětském svazu také proto panovala obava z německého revizionismu. Druhým motivem byl ten fakt, že se ze Spolkové republiky Německo stával zajímavý obchodní partner, díky poválečnému „hospodářskému zázraku.“

Rapackého plán pak dokonce inspiroval československé politbyro³¹ k prezentování vlastní iniciativy, která na Ministerstvu zahraničí byla již zpracovávána, ale následně „Československo připustilo, že návrh je nad jeho síly.“ [Ibid. 186]

Spolupráce ve věci prezentace a rozvoje Rapackého plánu se nerozvinula. A to i přes návrhy Sovětského svazu z ledna 1958, které počítaly s větším zapojením Prahy. „Nicméně Polsko sovětské doporučení ignorovalo a Československo rovněž neprojevalo žádný zájem.“ [Ibid. 185]

³⁰ Z této poznámky vyplývá, že šlo jen o úvahy Ministerstva zahraničí.

³¹ Zasedalo 5. října 1957, tedy tři dny po vystoupení Rapackého a Davida v New Yorku.

Postupně se tak „[...] z Československa stal pouze o něco lépe informovaný adresát polského návrhu.“ [Ibid.: 186]

7. 2 Německá demokratická republika

Pokud o polsko-československých vztazích na konci padesátých let mluvíme jako o ne zcela ideálních, vztahy polsko-východoněmecké můžeme, alespoň v jednotlivých okamžicích a kontextech, hodnotit přímo jako problematické. Vztahy s reprezentanty Německé demokratické republiky, respektive před rokem 1949 sovětské okupační zóny Německa, a Polska byly poznamenány nedávnou válečnou a poválečnou zkušeností. Hranice na linii Odra-Nisa byly stanoveny teprve nedávno a „[...] východoněmečtí komunisté v prvních letech po válce nesouhlasili se ztrátou německých území na východ od Odry.“³² [Kerski et al. 2003: 17] Naopak svorníkem vztahů byla sounáležitost obou zemí k sovětskému bloku. Právě tlak Moskvy na urovnání vztahů Polsko-NDR dal vzniknout Zhořelecké smlouvě z 6. července 1950, která mimo jiné uznávala právě vzájemnou hranici na Odře a Nise. I poté však měly tyto vztahy k ideálnímu stavu daleko. Relativně konzervativní vedení NDR pak nahlíželo na události října 1956 v Polsku s velikou ostražitostí a „[...] oficiální vztahy mezi Východním Berlínem a Varšavou ochladily.“ [Kerski et al. 2003: 19] Následné reformy v PLR pak „[...] budily u Ulbrichta a jeho okolí hluboké obavy.“ [Ibid.] V této atmosféře se pak nesla celá reakce NDR na Rapackého plán.

³² V tomto smyslu se jednalo o směs „autentického sentimentu“ a instrumentální snahou získat podporu německých vysídlenců.

7. 2. 1 První přijetí

Východoněmeckou diplomacii informoval o Rapackého plánu polský velvyslanec v NDR Roman Piotrowski, který se 21. září setkal osobně s ministrem zahraničí NDR Lotharem Bolzem. [Ruchniewicz 2003: 239] Rapackého plán měl dle Piotrowského „[...] korespondovat s návrhy vlády NDR z 27. července a 8. srpna 1957 a doplnit ho novými prvky.“ [Ibid.] Tyto dva návrhy na sebe sice, alespoň částečně, navazovaly, do jisté míry si však zároveň konkurovaly. Grotewohlův návrh, navrhuující vedle bezatomového statutu obou německých států i další podstatné body (viz výše), byl stále na agendě východoněmecké diplomacie, která projekt stále prosazovala a „[...] polský návrh byl považován pouze za jeho následný doplněk.“ [Ibid.: 243]

Vztah či dokonce inspirace Rapackého plánu předchodí východoněmeckou iniciativou nebyl vůbec zmíněn jak v projevu Adama Rapackého 2. října 1957, tak ani výrazněji v pozdějších vyjádřeních z polské strany.³³ To je jeden z důvodů „neochotného stanoviska NDR vůči polskému návrhu.“ [Ibid.: 241] O Rapackého plánu se tak z počátku hovoří, jako o „polském návrhu“ bez spojení se jménem Adama Rapackého. Role polské diplomacie je dále relativizována, když se o projektu referuje, jako o „návrhu Polska a Československa“ nebo o „polsko-československé iniciativě.“ [srovnej s Ibid.: 241-245]

Obecná reakce na Rapackého plán ze strany Německé demokratické republiky však byla kladná. Ministr zahraničí NDR Lothar Bolz oficiálně vyjádřil s návrhem spokojenost 5. října 1957 v telegramu předsedovi Valného shromáždění OSN. [Ibid.: 241] Východoněmecká veřejnost se o „polsko-československé iniciativě“ dozvídá poprvé až z projevu Oto

Grotewohla z 6. října a článku v Neues Deutschland o den později. [Ibid.: 241-242]

Rapackého plán se stal jedním z hlavních témat jednání ministra Bolze ve Varšavě, které se odehrálo od 22. do 25. listopadu 1957. Východoněmecká diplomacie navrhovala „pokračování iniciativy,“ „oficiální protest Polska, Československa a NDR proti atomovému vyzbrojení západního Německa,“ a další propagaci vytvoření konfederace německých států, jak ji nabízel Grotewohlův návrh. [Ibid. 242-243] Ohledně další popularizace a prosazování nenastala v jednání úplná shoda. Polská strana kladla důraz na „[...] popularizování polského návrhu na širší bázi, aby našla pozitivní odezvu mezi obyvatelstvem kapitalistických zemí, a teprve poté by bylo možno přijmout formální kroky k jeho realizaci.“ [citováno dle Ibid.] Delegace NDR oponovala názorem, že „popularizace zabere hodně času“ [citováno dle Ibid.: 244] a dávala tak důraz na jasnější diplomatické kroky.

7. 2. 2 Aktivní podpora

Změna vztahu NDR k Rapackého plánu nastává po summitu NATO v Paříži z prosince 1957. Přesun ke kladnějšímu postoji byl znatelný již v reakci ministra Bolze na tento summit, kdy symbolicky „[...] poprvé padlo Rapackého jméno v kontextu vytvoření bezjaderné zóny [...]“ [Ibid.: 245] Překvapivým krokem pak byl návrh premiéra Grotewohla z 22. ledna 1958,³⁴ kdy ve svém „[...] rozhlasovém a televizním projevu vyzval, aby všichni Němci o Rapackého plánu hlasovali.“ [Ozinga 1989: 74] Realizaci bezatomového pásma ve střední Evropě tak

³³ Na rozdíl od Václava Davida, ten se naopak v projevu 2. října 1957 na návrh NDR upomíná. [srovnej s Ozinga 1989: 82]

³⁴ Termín nebyl zvolen náhodně. Další den, 23. ledna 1958, proběhla v dolní komoře parlamentu SRN plánovaná debata o zahraniční politice.

podpořil výrazněji než kdykoliv předtím a k jeho realizaci byl dokonce ochoten přistoupit k referendu, tedy k výjimečnému kroku v kontextu celého sovětského bloku. Motivací přesunu zájmu zřejmě byla „[...] chybějící odpověď na návrhy NDR a trvalý zájem o polský návrh v druhém německém státě [tedy SRN, poznámka V.N.].“ [Ruchniewicz 2003: 246]

Grotewohlův výstup otevřeně podporoval Rapackého plán, ale polskou stranou nebyl přijat kladně. Ve Varšavě již totiž bylo připravováno memorandum (vydáno 14. února 1958, viz také výše) a z pohledu polské diplomacie „[...] iniciativa NDR [myšleno Grotewohlův projev, poznámka V.N.] mohla dodatečně ztížit realizaci [Rapackého plánu]“ [Ibid.]

7. 2. 3 Rozpor

Právě v memorandu polské vlády z 14. února 1958 leží zásadní neshoda ohledně Rapackého plánu a komplikace jeho přijetí a podpoře ze strany NDR. Plán byl pro východoněmeckou diplomacii mimo jiné prostředkem jak „[...] vstoupit zadními dveřmi na mezinárodní scénu a získat tak díky tomu uznání své státnosti na Západě.“ [Kerski et al. 2003: 49] NDR proto prosazovala budoucí ratifikaci bezjaderné zóny mezinárodní smlouvou, která by takové uznání znamenala, zejména ze strany SRN. Polská diplomacie byla naopak jasně ochotná od smlouvy upustit a nahradit ji jednostrannými deklamacemi, jak dokazuje i článek IV memoranda polské vlády z 14. února 1958.

Tuto možnost sice připouští i oficiální odpověď vlády NDR z 27. února 1958,³⁵ zájem o aktivnější roli v prosazování Rapackého plánu

³⁵ „Vláda Německé demokratické republiky je kdykoliv připravena k podpisu příslušné dohody s vládami zúčastněných států. [...] v případě, že by jeden ze zúčastněných států odmítl čtyřstrannou dohodu, je možné se rovněž ubrat jinou cestou ke stvoření bezjaderné zóny.“ [Albrecht 1964: 79]

však z východoněmecké strany opadá. Přijetí modifikovaného Rapackého plánu z listopadu 1958 již „[...] podle velvyslanectví PLR v Berlíně bylo chladné“ [Ruchniewicz 2003: 250] Pozornost zahraniční politiky NDR se totiž soustředila na projekty neutralizace Berlína. Prosazování těchto plánů ze stran sovětské a východoněmecké diplomacie později vyvrcholily v druhou berlínskou krizi.

7. 3 Spolková republika Německo

Západoněmecká vláda byla hlavním odpůrcem Rapackého plánu. Jako jediný přímý adresát Rapackého plán SRN odmítla a především v důsledku tohoto zamítnutí bezjaderná zóna ve střední Evropě nebyla realizována.

Reakce kancléře Spolkové republiky Německo Konrada Adenauera na Rapackého plán byla výrazně záporná. Rozmístění amerických jaderných zbraní na území SRN patřilo k zásadním bodům Adenauerovy zahraniční a bezpečnostní politiky. Dislokace těchto zbraní se stala „[...] cílem, kterému mělo být obětováno téměř cokoliv.“ [Ozinga 1989: 85] Iniciativa, která měla tomuto aktu zabránit, tak byla jednoznačně odmítnuta. Navíc se západoněmecká vláda domnívala, „[...] že za polským návrhem stál Sovětský svaz se záměrem rozbití NATO.“ [Ruchniewicz 2003: 335] Dle západoněmeckého pohledu by jedním z „[...] následků polského plánu bylo stáhnutí amerických jednotek a vznik zatím nejvážnější krize NATO.“ [Maruzsa 2008: 232] Negativní vztah k Rapackého plánu byl nekompromisní. Například Wilhelm Grewe, vedoucí politického oddělení Ministerstva zahraničí SRN, dokonce „[...] prohlásil, že by nejednal o Rapackého plánu, ani kdyby bylo na pořadu dne také znovusjednocení [Německa; poznámka V.N.].“ [Newsweek 1958 citováno dle Ozinga 1989: 85]

To však neznamená, že by ve Spolkové republice neprobíhala o Rapackého plánu diskuse, ve které se objevily i názory podporující vznik bezjaderné zóny. Rapackého plán otevřeně zastávali politici Sociálnědemokratické strany. Fritz Erler, tehdejší místopředseda této strany, odůvodnil svoji podporu polské iniciativy tím, že „[...] střely, které mohou přelétnout zónu, učinily základny *uvnitř* zóny nesmyslnými.“ [citováno dle Ozinga 1989: 86; kurzíva v originále] Předseda německé sociální demokracie Eric Ollenhauer pokládal „[...] Rapackého plán za první krok směrem ke kontrolovanému odzbrojení a navrhl předložit tento problém občanům v referendu.“ [Ibid.] Přímá konfrontace vlády odmítající Rapackého plán a opozice, která obecně kritizovala zahraniční politiku vlády, se uskutečnil na půdě Bundestagu 23. ledna 1958. [viz Ruchniewicz 2003: 342-347]

Vláda Spolkové republiky Rapackého plán odmítla nótou z 25. února 1958, která odpovídala na memorandum polské vlády z 14. února 1958. Bundestag posléze 25. března 1958 souhlasil „s jaderným vyzbrojením země“ těsně v poměru 175:161 [Ibid.], čímž SRN definitivně záměry Rapackého plánu odmítla.

7. 4 Reakce států mimo zónu

Z reakcí dalších států stojících mimo navrhovanou bezjadernou zónu byly nejdůležitější ze jaderných mocností. Ty také patřily, kvůli článku II memoranda z 14. února 1958 a konceptu negative security assurance, k adresátům Rapackého plánu. Nutno zopakovat, že pro jeho realizaci byl nutný i jejich souhlas. Ke globální diskusi o polském návrhu na střední Evropu bez jaderných zbraní přispěly i jiné reakce.

7. 4. 1 Svaz sovětských socialistických republik

Sovětský svaz jednal o Rapackého plánu s polskou diplomacií již před jeho vyhlášením. (viz výše) Varšava se sovětskou stranou všechny podstatné kroky, včetně prvotního vyhlášení návrhu a následných modifikací, alespoň navenek podporovala. Například sovětský premiér Nikolaj Bulganin nejen prosazoval Rapackého plán, ale navrhl i „[...] rozšíření zóny bezjaderných zbraní na Skandinávii a Itálii.“ [Ozinga 1989: 46]

Veřejně se Sovětský svaz přihlásil k podpoře Rapackého plánu memorandem z 10. prosince 1957 zaslaným vládám Francie, Spolkové republiky Německo, Spojeného království a Spojených států amerických. O necelý měsíc později, přesněji 8. ledna 1958, druhým memorandem Moskva navrhla svolání summitu, kde mimo jiné měl být Rapackého plán objasněn. [Maruzsa 2008: 226]

7. 4. 2 Západní státy

Rapackého plán vzbudil na Západě živou diskusi, ve které promluvili odpůrci i zastánci Rapackého plánu. Probíhala na pozadí obecnějších úvah o postupném uvolnění politického a vojenského napětí v Evropě i ve světě. Rozporuplná byla dokonce i „[...] stanoviska vlád členských států NATO, která byla jednoznačně negativní (SRN, USA, Francie, Velká Británie), ambivalentní (Itálie, Kanada) nebo někdy velmi pozitivní (Dánsko, Norsko).“ [Łos-Nowak 1991: 29]³⁶ Z konkrétních reakcí zmiňme například následující:

- Ministr zahraničí Nizozemského království Joseph Luns zhodnotil Rapackého plán jako „[...] poslední sovětský pokus sabotovat

³⁶ Łos-Nowak hodnotí postoje jednotlivých vlád na memorandum polské vlády z 14. února 1958. Prvotní reakce na Rapackého plán často tak jednoznačné nebyly.

Organizaci Severoatlantické smlouvy.“ [New York Times 1957 citováno dle Ozinga 1989: 82]

- Itálie se pak přímo obávala „denuklearizačního nápadu jako hrozby pro evropskou bezpečnost.“ [Ozinga 1989: 89]
- Dne 2. ledna 1958 britský premiér Harold Macmillan v dopise prezidentovi USA Dwightu Eisenhowerovi upozornil, že „[...] akceptování polského projektu nabízí jisté výhody.“ [citováno dle Tyszkiewicz 2003: 135]
- Irský ministr zahraničí Frank Aiken navrhl v září 1959 doplnit bezjadernou zónu ve střední Evropě stažením vojsk NATO a Varšavské smlouvy z inkriminované oblasti. [Ibid.: 119]
- Na druhou stranu francouzský premiér Pierre Mendès-France podpořil Rapackého plán jakožto „užitečný experiment.“ [Ibid.: 90]
- Německý teolog a držitel Nobelovy ceny míru z roku 1952 doktor Albert Schweitzer dokonce popsal Rapackého plán jako „paprsek světla ve tmě.“ [Ibid.: 90]

Ve výčtu dalších konkurujících si vyjádření z mnoha stran by se dalo dlouho pokračovat, tak či onak „hlasů podporující návrh bylo méně a byly slabší než těch proti.“ [Ibid.] Ani uvnitř diplomacie a politiky největší západní velmoci, tedy Spojených států amerických, nepanovala nad Rapackého plánem shoda. [viz Tyszkiewicz 2003: 132-143 nebo také Ozinga 1989: 116]

Absolutní shoda však musela být nalezena na již zmiňovaném summitu NATO v Paříži, který se uskutečnil od 16. do 19. prosince 1957,³⁷ tedy mezi projevem Adama Rapackého na Valném shromáždění OSN, ale před oficiálním memorandem polské vlády. Zaujetí stanoviska

k Rapackého plánu a rozmístění amerických jaderných zbraní na území kontinentální Evropy byly dva z problémů agendy setkání. Celý summit se nesl v atmosféře strachu z hrozeb Sovětského svazu a možnosti globálního jaderného konfliktu. Tato obava byla zveličena zejména v reakci na vypuštění sovětské sondy Sputnik 4. října 1957. Shodou okolností pouhé dva dny po první veřejné prezentaci Rapackého plánu. Dislokace jaderných zbraní blíže potencionálním cílům ve střední a východní Evropě, tedy na území Spolkové republiky Německo, bylo často vnímáno jako potřebné a Rapackého plán byl stejnou argumentací odmítnut. V rámci doktrín „Vzájemně zaručeného zničení“³⁸ a hromadné odvety byl navíc jakýkoliv kompromis s nepřítelem (Sovětským svazem a Varšavskou smlouvou) nemožný. [srovnej s Ozinga 1989: 60 a 107]

Na zasedání amerického Kongresu Spojených států amerických³⁹ 26. května 1959 prezident Eisenhower úspěšně požádal „o udělení autority k dodávce jaderných zbraní do Spolkové republiky Německo, Nizozemí a Turecka.“ [Ozinga 1989: 45] Tím bylo uskutečněno poslední politické rozhodnutí o umístění jaderných zbraní mj. na území západního Německa. Ty jsou zde přítomny dodnes, byť po skončení studené války v čím dál menším počtu. [viz Kristensen 2005]

7. 5 Důvody odmítnutí

Hlavní body kritiky objevující se na Západě se dají shrnout do několika bodů: „Plán je nebezpečný ze strategického a vojenského pohledu; je inspirovaný Sovětským svazem a slouží jeho zájmům; rozbíjí

³⁷ Jednalo se o vůbec první setkání na úrovni hlav států a předsedů vlád v historii NATO (nepočítáme-li setkání k příležitosti podpisu Washingtonské smlouvy 4. dubna 1949) a do roku 1974 také poslední.

³⁸ Známé též pod zkratkou MAD, z originálního Mutual Assured Destruction.

³⁹ Zákonodárny sbor USA.

vojenskou koncepci NATO a oslabuje ho ve prospěch států Varšavské smlouvy; kontrola [dodržování pravidel] by byla neefektivní, obtížná nebo vůbec nemožná“ [Łos-Nowak 1991: 28]

Ozinga předkládá tři hlavní důvody zamítnutí Rapackého plánu: přijetí by bylo krokem ke změně stávající doktríny vzájemného zničení, ta byla „přeceňována a byť mírný krok [směrem ke změně politiky] nemohl být zvažován.“ [Ozinga 1989: 102] Při srovnání vojenského potenciálu konvenčních zbraní v Evropě NATO došlo k závěru, že řešením dosáhnoutí rovnováhy bude rozmístění jaderných zbraní, zejména na území Spolkové republiky Německo. [Ibid.: 102-107] Rapackého plán šel proti tomuto záměru a proto odmítnut. Třetím důvodem, dle amerického historika, bylo samotné pojetí vztahů Spojených států Amerických a Sovětského svazu, resp. NATO a Varšavské smlouvy. Studenoválečné soupeření totiž nebylo klasickým mocensko-politickým soupeřením, ale morálním zápasem. [Ibid.: 107; srovnej s McLellan 1966: 36-37]

Další argumenty používané odpůrci Rapackého plánu konkrétně v SRN shrnuje polská diplomacie takto:

- „stvoření bezjaderné zóny při současném zachování existence dvou německých států by znamenalo fixaci rozdělení Německa;
- bezjaderná zóna by znamenala neutralizaci Německa;
- přijetí koncepce by znamenalo odchod Američanů z Evropy [myšleno stažení armády USA v Evropě; poznámka V.N.];
- [...] stvoření malé zóny při existenci mezikontinentálních raket je považováno za bezcenné a nemá většího významu ve vztahu k mezinárodnímu uvolnění;
- bezjaderná zóna by přispěla ke změně rovnováhy sil ve prospěch Východu.“ [citováno dle Ruchniewicz 2003: 340]

O individuálních bodech kritiky je možno ideologicky i věcně polemizovat, a to zejména s odstupem více než půl století a další historickou zkušeností.

Hlavním důvodem stojícím za jednotlivými výtkami vůči Rapackého plánu byl v obecné rovině nedostatek důvěry mezi hlavními tábory bipolárního světa.⁴⁰ Odmítnutí návrhu bylo tedy jasně dobově podmíněno. Historická reflexe se již k problému staví jinak: „Někteří američtí historici zachází tak daleko, že říkají, že jeho odmítnutí [Rapackého plánu; poznámka V.N.] bylo jedním z fundamentálních omylů západní politiky v poválečné historii.“ [Tyszkiewicz 2003: 133]

⁴⁰ „[...] ideologická fixace ovlivnila přijetí návrhů. Pokud jedna strana navrhla X, poté X je myšlenka, proti které je nutno bojovat. Protože druhá strana by nenabídla X, pokud by za tím neviděla ohromné výhody, které by získala, pokud by bylo X přijato. A proto X musí být vážně nevýhodné a musí být odmítnuto.“ [Ozinga 1989: 60] Jednodušeji: „[...] co akceptovala Moskva, 'od ďábla jest' a sluší být tedy zavrženo.“ [Valenta 1999: 17]

8. Rapackého plán jako inspirace

8. 1 Modifikace a opakované návrhy

Přesto, že Rapackého plán byl zamítnut v podobě předloženém v říjnu 1957, respektive únoru 1958, snahy o jeho popularizaci a možné znovuoživení ze strany diplomacie Polské lidové republiky neutuchaly.

První revize nastala v reakcích na kritiku a námitky vzešlé z globální diskuse již v průběhu roku. Druhá verze Rapackého plánu byla představena 4. listopadu 1958 na tiskové konferenci ministra zahraničí Adama Rapackého. Hlavní změnou byla nová realita střední Evropy – rozmístění jaderných zbraní v SRN již bylo odsouhlaseno a připravováno. Revidovaný Rapackého plán tak počítal se dvěma fázemi:

V první fázi měla „být zakázána výroba zbraní“ na území zóny a přijat „závazek zřici se atomového vyzbrojování těch armád, které dosud atomové zbraně nemají.“ [Dokumenty 1965: 97]

Ve druhé fázi mělo být jednáno o omezení konvenčních zbraní a jaderné zbraně z pásma měly být odstraněny. [Ibid.; srovnej s Ozinga 1989: 121] Tento návrh byl zveřejněn příliš brzy po prvním zamítnutí Rapackého plánu a obsahoval jen omezené invence, aby změnil stanovisko těch vlád, které s Rapackého plánem nesouhlasily i v jeho první verzi.

Plán na bezjadernou střední Evropu byl znovu zopakován prvním tajemníkem PZPR Władysławem Gomułkou 27. září 1960 na Valném shromáždění OSN a znovu polskou delegací během Odzbrojovací konference v Ženevě 28. března 1962. Tyto návrhy byly pouze zopakováním Rapackého plánu s jeho modifikací z listopadu 1958. Téměř

neexistující inovace a proběhnuvší mezinárodní krize (zejména druhá berlínská a následná kubánská) znamenaly takřka automatické odmítnutí ze strany západních států. [srovnej s Ozinga 1989: 122] Tyto návrhy nebyly „v kontrastu s návrhem z roku 1958, [...] následovány větší pozorností ze strany západního tisku, ani veřejného mínění.“ [Maruzsa 2008: 248] [více také Madajczyk 2009]

8. 2 Další polské návrhy

Pozdější návrhy Polské lidové republiky se již od původního Rapackého plánu výrazně liší – jedná se o tzv. Gomulkův plán a Jaruzelského plán.

Gomulkův plán byl předložen 19. ledna 1964 a navrhoval „dohodu o neútočení; vznik regionálních bezpečnostních zón mimo střední Evropu, kde by byly zakázány jaderné zbraně; obecné odzbrojení; lepší obchodní vztahy; a *zmrazení* [stavu] jaderných zbraní ve střední Evropě.“ [Ozinga 1989: 123; kurzíva v originále] Také Gomulkův plán byl západními státy odmítnut. Důvody tohoto odmítnutí splývají s argumentací vůči Rapackého plánu. [srovnej s Maruzsa 2008: 248-254]

Mnohem pozdějším projektem byl návrh prvního tajemníka PZPR generála Wojciecha Jaruzelského z 8. května 1987. Ten sice obsahoval myšlenku redukce jaderných zbraní ve střední Evropě, zaměřoval se ale především na konvenční odzbrojení. Rapackého plán tak připomínal jen málo. Jiné mělo být i teritoriální vymezení – vedle Československa, Polska, NDR a SRN přibyly k navrhované zóně Belgie, Dánsko, Maďarsko, Nizozemí a Lucembursko. Tzv. Jaruzelského plán byl jen nabídkou myšlenek a nebyl tedy nikdy nabídnut k přímé realizaci. [srovnej s Zajac 2009: 224]

8. 3 Bezjaderné zóny

Rapackého plán byl vůbec prvním návrhem na vytvoření bezjaderné zóny na světě. Proto můžeme původ všechny realizované i nerealizované návrhy na bezjaderné zóny hledat v Rapackého plánu, [Bříza 2010: 167] který již základní myšlenky později vzniklých bezjaderných zón obsahuje, a to včetně zásady negative security assurance. [více Ibid.: 175-177]

Přímo v reakci na Rapackého plán navrhl v květu 1958 ministr zahraničí Čínské lidové republiky Chen Yi bezjadernou zónu v Asii a roku 1963 prezident Finska Urho Kekkonen navrhl stejnou zónu pro Skandinávii. Tyto návrhy nebyly přijaty a dodnes vznikla dlouhá řada obdobných návrhů, z nichž většina nebyla realizována.

První zóna bez jaderných zbraní vznikla v jižní a střední Americe smlouvou z Tlatelolco podepsanou 14. února 1967. Dnes existují další čtyři bezjaderné zóny: v Oceánii (Smlouva z Rarotonga, 1985), jihovýchodní Asii (Bangok, 1995), Africe (Pelindaba, 1996) a střední Asii (Semipalatinsk, též pouze Semei, 2006). De facto je bezjaderná i Antarktida,⁴¹ zemská orbita a vnější vesmír,⁴² mořské dno⁴³ a dále „bezjaderně deklarované státy.“⁴⁴

Další bezjaderné zóny, resp. zóny bez zbraní hromadného ničení jsou aktuálně navrhovány zejména pro Blízký východ, Dálný východ (Korejský poloostrov) či Arktidu. Opakovaně se také vrací myšlenka na střední Evropu bez atomových zbraní. [viz Pande 1998] Smyslem bezjaderných

⁴¹ Dáno smlouvou o Antarktidě z roku 1959.

⁴² Dáno Smlouvou o zásadách činnosti států při výzkumu a využívání kosmického prostoru včetně Měsíce a jiných těles z roku 1967.

⁴³ Speciálně určeno Smlouvou o zákazu umístění jaderných a jiných zbraní na dně moří a oceánů z roku 1971.

⁴⁴ Přímo bezjaderně deklarovaným státem je od roku 1992 Mongolsko, Rakouskou státní smlouvou z roku 1955 je zaručen bezjaderný statut Rakouska atd.

zón není jen „regionální úsilí o omezení jaderného zbrojení,“ ale „přispívají i ke zvyšování regionální bezpečnosti a celkově působí jako prostředek budování důvěry.“ [Bříza 2010: 290] Výrazným krokem směrem k zastavení šíření⁴⁵ jaderných zbraní je pak Smlouva o nešíření jaderných zbraní z 1. července 1968.

⁴⁵ Ve smyslu zvětšování počtu států, případně jiných subjektů, vlastníci jadernou zbraň. Někdy je tento proces označován jako horizontální proliferace; oproti vertikální proliferaci, tedy zvyšování celkového počtu jaderných zbraní.

Závěr

Práce blíže čtenáře seznamuje s Rapackého plánem v dobových souvislostech, popisuje jeho vznik, následné reakce atd. Na základě studia tématu a v odpovědi na úvod této práce mohu navíc konstatovat následující.

Vše nasvědčuje tomu, že Rapackého plán je původně polským návrhem. V práci jsem poukázal například na spojitost s předchozí činností polské diplomacie nebo na ne zcela automatické přijetí Rapackého plánu Sovětským svazem. Vztah k Rapackého plánu ze strany dalších klíčových partnerů, tedy Československa a NDR, byl dokonce problematickým. Rapackého plán, jenž by měl sovětský původ, by jistě byl přijat nekriticky, obdobně jako návrhy prezentované Sovětským svazem. Na druhou stranu sovětský původ mohl být naprosto tajný, dokonce natolik, že ani dnes nemáme autentický pramen tento počátek Rapackého plánu dokazující. S ohledem na zjištění v práci, je však tato varianta vysoce nepravděpodobná.

Reakce na Rapackého plán byla smíšená. V rámci Varšavské smlouvy byl veřejně přijat kladně, avšak pod povrchem vidíme v recepci Rapackého plánu ne zcela bilaterální vztahy. I na Západě polská iniciativa zaznamenala kladné ohlasy. Převažovaly však ty záporné, což vedlo k zamítnutí návrhu. Důvody této kritiky, resp. následného odmítnutí, byly různé a leží v základním kontextu studené války a atmosféře nedůvěry mezi oběma konkurujícími si politickými bloky.

Pokud Rapackého plán srovnáme s dalšími návrhy na odzbrojení, vynikne jasně jeho originalita. Rapackého plán byl výjimečný svým předkladatelem. Samotný fakt, že plán předložil polský ministr zahraničí, ilustruje nové reálie sovětského bloku i výjimečnou situaci Polska.

Před událostmi „Října 1956“ a XX. sjezdem komunistické strany Sovětského svazu by takový krok byl velice nepravděpodobný. Mezi ostatními dobovými návrhy na odzbrojení Rapackého plán vynikal i originalitou své hlavní myšlenky. Neřešil v první řadě konvenční odzbrojení, snížení počtu jaderných zbraní, změnu vojenských aliancí, řešení německé otázky apod. Rapackého plán navrhl jeden malý krok, který, pokud by byl v krátkodobém horizontu po předložení realizován, by nevyžadoval v podstatě žádnou pracnou činnost či změnu aktuální situace. Provedení nepožadovalo deaktivaci ani přesun čehokoliv, stačilo jedině: zavázat se do budoucna neprodukovat a neinstalovat na omezeném území jaderné zbraně.

Realizace plánu mohla mít důsledky, které lze jen těžko odhadnout. Rozhodně by nezvýšila napětí panující mezi dvěma tábory studené války. Plán mohl stát na počátku odzbrojení pomocí malých kroků. Uvolnění ve střední Evropě mohlo vést k menšímu zájmu supervelmocí o oblast a v rámci sovětského bloku tedy o snížení kontroly Moskvy. Možnosti důsledků realizace jsou rozsáhlé.

Rapackého plán má navíc svůj, alespoň nepřímý, vliv dodnes. Myšlenka na jasně definované území, kde by platil zákaz jaderných zbraní či obecněji zbraní hromadného ničení, s odmítnutím návrhu nezmizela. Dodnes již takových oblastí vzniklo několik, byť ne ve střední Evropě.

Rapackého plán si tak si jistě zaslouží své místo v historické paměti, i přesto, že nebyl realizován.

Použitá literatura

ALBRECHT, Andrzej. Plan Rapackiego: Dokumenty i opinie. Warszawa; Poznań: Zachodnia Agencja Prasowa, 1964, 139 s.

BŘÍZA, Vlastislav. Kontrola, regulace a úprava jaderného zbrojení. Praha: Karolinum, 2010, 332 s. ISBN 978-80-246-1864-7.

DŁUGOŁĘCKI, Piotr. Diplomatic file: An Unknown Context of the Rapacki Plan. The Polish Quarterly of International Affairs. Warszawa, roč. 2001, č. 1, s. 59-71.

Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky II. Editor: Vladimír Outrata. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965, 622 s.

HANDLER, Michael S. Khruscev Asks Unity of Germany by Confederation. New York Times. 1958, February 18, s. 1-2.

HRONIČEK, Milan. Reakcja Czechosłowacji na plan Rapackiego 1957-1958. BLAŽEK, Petr, Paweł JAWORSKI a Łukasz KAMIŃSKI. Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością: Czesi, Polacy, Słowacy 1938/39-1945-1989, Część II. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009, s. 179. ISBN 97883762911542.

CHODERA, Janina a Feliks KIRYK. Słownik biograficzny historii Polski. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2005. ISBN 83040485742.

KERSKI, Basil, Andrzej KOTULA a Kazimierz WÓYCICKI. Przyjaźń nakazana?: stosunki między NRD i Polską w latach 1949-1990. Berlin: Federalny Związek Towarzystw Niemiecko-Polskich, 2003, 352 s. Polsko-niemiecka biblioteka szczecińska. ISBN 978-838-8044-663.

ŁOŚ-NOWAK, Teresa. Plan Rapackiego a bezpieczeństwo europejskie. Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1991, 99 s. Acta Universitatis Wratislaviensis: 35, no 1198. ISBN 83-229-0568-8.

ŁOŚ-NOWAK, Teresa. Polskie inicjatywy w sprawie broni nuklearnej w Europie środkowej 1957-1964. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989. Acta Universitatis Wratislaviensis, No. 1091: Nauki Polityczne, 40.

LUŇÁK, P. Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha: Libri, 1997, 460 s. ISBN 80-859-8329-X.

MADAJCZYK, Piotr. Próby wznowienia Planu Rapackiego przez dyplomację polską w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych. Rocznik Polsko-Niemiecki / Deutsch-Polnisches Jahrbuch. Warszawa, roč. 2009, č. 17, s. 11-28.

MARCZAK, Tadeusz. Plan Rapackiego – czy próba wyjścia z Układu Warszawskiego?. ALBIN, Janusz, Marian WOLAŃSKI a Walenty BALUK. Studia z nauk społecznych i humanistycznych: księga pamiątkowa ku czci profesora Bernarda Janusza Albina w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. ISBN 83-229-2727-4.

MARUZSA, Zoltán. Denuclearization in Central Europe? The Rapacki Plan during the Cold War. Öt Kontinens. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2008, 225–264. Dostupné z: <http://tortenelemszak.elte.hu/data/20376/Maruzsa.pdf>.

NAGÓRSKI, Wojciech a Mieczysław TOMALA. Plan Rapackiego: dokumenty i materiały. Warszawa: Książka i Wiedza, 1959, 179 s.

NEW YORK TIMES. Gomulka's Stand: In Socialist Bloc. New York Times. 1958, February 18, s. 7.

NEW YORK TIMES. New York Times. Luns Praises NATO, Says Bulganin Letters Failed to Distract Alliance. 1957, December 21, s. 3.

NEWSWEEK. Hope vs. Illusion. Newsweek. 1958, č. 51, s. 59.

OZINGA, James R. The Rapacki Plan: the 1957 proposal to denuclearize Central Europe, and an analysis of its rejection. Jefferson, N.C.: McFarland, 1989, 193 s. ISBN 08-995-0445-0.

PANDE, Savita. Scope for Nuclear Weapon-Free Zone in Central and Eastern Europe. Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA. New Delhi: Routledge, 1998, XXII, č. 7, s. 963-974. Dostupné z: <http://www.idsa-india.org/an-oct8-1.html>.

PASTUSIAK, Longin. Adam Rapacki: przemówienia, artykuły, wywiady 1957-1968. Warszawa: Książka i Wiedza, 1982, 506 s.

PEČENKA, Marek. Encyklopedie moderní historie. 3. rozšířené vydání. Praha: Libri, 1999, 655 s. ISBN 80-859-8395-8.

RAPACKI, Adam. The Polish Plan for a Nuclear-Free Zone Today. International Affairs. Royal Institute of International Affairs, 1963, roč. 39, č. 1, s. 1-12.

RUCHNIEWICZ, Krzysztof, Tadeusz SZUMOWSKI a Piotr DŁUGOŁĘCKI. Polskie dokumenty dyplomatyczne: 1957. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2006, 903 s. ISBN 978-838-9607-751.

RUCHNIEWICZ, Krzysztof. Warszawa-Berlin-Bonn: stosunki polityczne 1949-1958. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, 395 s. Monografie Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego. ISBN 83-229-2379-1.

SKRZYPEK, Andrzej. Mechanizmy autonomii: stosunki polsko-radzieckie 1956-1965. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku, 2005, 345 s. ISBN 83-897-0926-0.

SZCZEPANIK, Krzysztof, Anna HERMAN-ŁUKASIK a Barbara JANICKA. Stosunki dyplomatyczne Polski: informator. Tom II., Ameryka północna i południowa 1918-2007. Warszawa: Wydawn. Askon, 2008, 224 s. ISBN 83745204263.

SZCZEPANIK, Krzysztof, Anna HERMAN-ŁUKASIK a Barbara JANICKA. Stosunki dyplomatyczne Polski: informator. Tom I., Europa 1918-2006. Warszawa: Wydawn. Askon, 2007, 584 s. ISBN 83745204263.

SZCZEPANIK, Krzysztof. Dyplomacja Polski 1918-2005: struktury organizacyjne. Warszawa: Wydawn. Askon, 2005. ISBN 83-875-4589-9.

TYSZKIEWICZ, Jakub. Otwarte okno w "żelaznej kurtynie": polityka administracji prezydenta Eisenhowera wobec Polski (październik 1956-styczeń 1961). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, 367 s. Historia (Wrocław, Poland: 53), 164. ISBN 83-229-2380-5.

VALENTA, Jaroslav. Adam Rapacki – střední Evropa bez atomových zbraní. Praha: EVA – Milan Nevole, 1999, 19 s. Velcí Evropané. ISBN 80-862-1912-7.

ZAJĄC, Justyna a Ryszard ZIĘBA. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945-1989. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005, 262 s. ISBN 83-7441-014-0.